

OVER DE CUYKSE MAASTOL EN ENKELE CUYKSE LEENVERHOUDINGEN IN DE MIDDELEEUWEN

Cuyk, gelegen aan de oude Romeinse weg Nijmegen-Tongeren, wordt op een reiskaart uit die tijd aangegeven als Ceuclum. Wij bedoelen hier de zogeheten Peutingerkaart, die het Romeinse wegennet weergeeft in een soort schema van afstanden tussen de diverse plaatsen, militaire politieposten (stationes) en grensforten. Het doel van deze kaart was de weggebruiker door middel van de tussen de verschillende plaatsen aangegeven getallen op de hoogte te stellen, hoe ver hij moest reizen om een bepaalde plaats te bereiken. ¹⁾

Bij het Katwijkse veer vond de weg, komende uit de richting Malden-Mook, zijn voortzetting op de westelijke oever van de Maas. Dat de Maas nabij Cuyk, komend uit het Oosten, aldaar van stroomrichting verandert en naar het Noorden draait en de westelijke koers, die de Maas bij het Katwijkse veer neemt, heeft mogelijk naamgevend op de vestiging Cuyk gewerkt. Volgens sommige naamkundigen, is Ceuclum een gelatiniseerde vorm van een keltisch woord. Andere voeren het via een Grieks woord terug naar een woord of stam van een oertaal (Indo-Europeesch) met de grondbetekenis van iets, dat rond is of draait. ²⁾ Gijsseling ³⁾ verwijst naar het germaanse woord KEUKJA (kromme)-GEUG (kromming).

De schrijfwijzen variëren zeer sterk. Na Ceuclum zien wij in de elfde eeuw Kuik vermeld staan. In de twaalfde eeuw Kuc, Chuc, Cuck, Cuich, Chuic, Kuřc, Kuich, Quich, Cuik, Cuk, Kuc, Kuk, Kuic, Kvic, Cuc.

Een vluchtig onderzoek leverde ruim dertig XIIe eeuwse vermeldingen op.

Door de opgravingen te Cuyck onder leiding van Van Giffen ⁴⁾ en Bogaers ⁵⁾, weten wij meer bijzonderheden van de opeenvolgende Romeinse vestigingen, vanaf de eerste eeuw na Chr. Deze sterkte beheerste blijkbaar het wegenknooppunt, gevormd door de weg Nijmegen-Tongeren en een weg, die over Gassel en Grave langs de Maas naar het Westen liep.

Bij Cuyk stroomde de Maas vroeger meer oostelijk, aangezien alleen de overblijfselen van het westelijk gedeelte van de versterkingen gespaard zijn gebleven en de rest in de rivier verdwenen is. Blijkens de gevonden fundamenten van een muur ⁶⁾, die vermoedelijk tot het praetorium van de middelste vesting behoorde, lag dit met zijn opening naar de rivier gekeerd. Hieruit blijkt, dat deze sterkte tot beveiliging van de Romeinse weg tegen aanvallen uit het Westen werd aangelegd met veiliger aan- en afvoerwegen via de Maas. Tevens lag Cuyk op een belangrijke vaarroute, die een verbinding vormde van het Rijnland via de Rijn en de Waal met de Noordzee en Engeland en stroomopwaarts, richting Venlo-Roermond-Maastricht, met het achterland van de Niers en de Roer. Cuyk was een castellum, dat ten tijde van keizer Trajanus van hout en aarde gebouwd werd. Later, onder Valentinianus, kreeg het een stenen muur van 1,5 tot 2 m dik met uitspringende halfronde torens. Na het opheffen van het castellum Cuyk, is de vicus, die er bij was ontstaan, als zelfstandige burgerlijke nederzetting blijven voortbestaan. Hij breidde zich zelfs over het legerplaatsterrein uit ⁷⁾.

Een grote Romeinse villa, in de directe omgeving van Cuyk gelegen, werd opgegraven onder de gemeente Mook. Het luxueuze landhuistype, de zogenaamde „villa urbana” was een schilderachtig buitenverblijf, gelegen op de Kloosterberg bij de

Plasmolen. ⁸⁾

Ook na de val van het Romeinse Rijk, tijdens de volksverhuizingen, de Frankische periode en de Middeleeuwen, was de Maas een belangrijke handelsverbinding. Van Keulen over land en van het Midden-Maasdal voerde deze verbinding naar de Zuid-Hollandse en Zeeuwse wateren, Vlaanderen en Engeland. Deze waterweg stroomde als grensrivier vlak langs het toenmalige gebied van de heren van Cuyk. Brabant en Gelre, de twee toekomstige grootmachten, waren omstreeks 1200 nog gescheiden door het Land van Cuyk, de „eigenheit Rodhe“ (= Venray) en de graafschappen Kessel en Horn. Deze laatste gebieden waren tegen Brabant beveiligd door de woeste onontgonnen en ontoegankelijke Peel met zijn uitgestrekte heiden en moerassen. De Peel – en zeer waarschijnlijk ook de „eigenheit Rode“ – stonden in de 12e eeuw al onder Geldropse invloed, via de opperleenheer, de aartsbisschop van Keulen. ^{8a)}

Van grote betekenis als vestigingsplaats zijn sedert de prehistorie de oevers van onze rivieren en hun dalen. In de voor-Romeinse tijd zal er ongetwijfeld scheepvaartverkeer geweest zijn op de Maas. De eerste schriftelijke bewijzen hiervan vinden wij in 44 n. Chr. Ook vond er toen al uitwisseling plaats van handelswaren als vis, ganzen en zwanen. Vanzelfsprekend moeten wij de boot- en vlotbouwers ook aan de Maasoevers zoeken. Op de grotere schepen werden ook kleine boten vervoerd, waarmee de kleinere riviertjes zoals Roer en Niers bevaren werden. Het totale waterwegennet moeten wij ons dan ook wezenlijk uitgebreider voorstellen dan heden het geval is. Aan de Opper- en Midden-Maas lagen de vele metaalverwerkende bedrijven (ijzer, brons, messing), die in de lage landen een bijdrage leverden voor de beschaving. Een belangrijke rol hierbij speelde het tolbezit. Het lijdt geen twijfel, dat de tolleren reeds zeer vroeg in de Germaanse landen bestonden, en wel door een oorkonde van 499, waarbij de Frankenkoning Clovis I het klooster van St. Peter in de gouw van Sanonia, vrijdom van tolleren verleende. ⁹⁾ Sommigen meenden hieruit te mogen konkluderen, dat het tollensysteem overgenomen was van de Romeinen. Uit andere onderzoekingen is echter gebleken, dat de Romeinen geen riviertolleren kenden. Wel hadden zij op de Donau en de Rijn wachtschepen, die bepaalde rechten hieven van alle vaartuigen, die handel dreven met de bewoners van de andere zijde van de grensrivieren. Dit waren dus geen tolleren, maar een soort douaneposten.

In 751 wordt Pepijn uitgeroepen tot koning der Franken. Als eerste Karolinger wordt hij door St. Bonifatius gezalfd. Aan de benedictijner abdij Prüm – gesticht in 720 – gelegen aan de rand van het Ardennenwoud in de Eifel, verleende koning Pepijn grote voorrechten. Een van deze privileges handelde over vrijdom van tolleren op de rivier de Sauer en naburige wateren en leidde terug naar het jaar 760. Onder Pepijn's zoon, Karel de Grote, werd het klooster afgebouwd en feestelijk ingewijd door paus Leo III in 799.

Ook de brief, waarin Karel de Grote op 27 maart 779 ¹⁰⁾ aan de abdij van St. Germain een dergelijk voorrecht – door Pepijn geschonken – bevestigde, stelde deze abdij uitdrukkelijk vrij van tol.

Alle heerwegen met wat daarbij behoorde, alle rivieren en kanalen (met grondrechten daaraan verbonden) in het hele Duitse Rijk – voor zover geen onderdaan kon bewijzen recht daarop te hebben – behoorden aan de koning. Zelfs daar waar de koning in het aan een rivier grenzend gebied het grondeigendom niet bezat, was de

stroom toch zijn regaal. Voor zijn inkomsten was de koning hoofdzakelijk aangewezen op de opbrengsten van de tolleren in het Rijk.

Vroege vermeldingen over een tol in de Maas troffen we o.a. aan in enkele oorkonden van de abdijen Stavelot en Malmedy. Eén ervan dateerde uit de Karolingische tijd (754-925) en wel van oktober 814 ¹¹⁾, het eerste jaar van de regering van keizer Lodewijk de Vrome, de enige – in leven gebleven zoon – van Karel de Grote. Lodewijk onthief de kloosterlingen van de abdijen Stavelot en Malmedy van de tol op de Rijn en de Maas.

Op 7 oktober 966 ¹²⁾ gaf keizer Otto I aan zijn vazal Ansfried de markt en de munt te Kessel in de Maasgouw, dat toen onder de prefectuur van Rudolphus viel. Tevens kreeg Ansfried de Maastol, die te Echt geheven werd.

In een tollijst van 5 juni 1104 ¹³⁾ werden ook de schepen, die op de Maas voeren, aangeslagen. Keizer Hendrik IV bevestigde deze bepalingen. Voor de goede orde werd in 1111 een algemene overeenkomst gesloten tussen keizer Hendrik V en paus Paschalis II, waarbij werd bevestigd, dat de bisschoppen afstand moesten doen van alle regalia, die aan het Rijk behoorden, als de munt, de tolleren en de markten. In 1165 werd nog eens uitdrukkelijk door Frederik II gesteld, dat „tholonea” een koninklijk regaal is.

Mogelijk hebben de heren van Cuyk al in de 11e en 12e eeuw tolrechten op de Maas gehad.

Deze rechten zullen wel verspeeld zijn rond 1133, toen keizer Lotharius III (†1137) – ten gevolge van de moord op graaf Floris de Zwarte van Holland nabij Abstede – o.a. hun vesting te Cuyk verwoestte. De gebroeders Godfried van Cuyk, graaf van Arnsberg en Herman van Cuyk, graaf van Utrecht, werden toen in de rijksban gedaan. Deze rampen betekenden een materiële achteruitgang voor hen, temeer omdat de inkomsten – verbonden aan koninklijke voorrechten – aangetast werden. Zoals eerder vermeld, hadden de Frankische koningen het eigendomsrecht van de bevaarbare stromen en heerwegen en zij hadden ook het recht tol te heffen op die stromen en heerwegen. ^{13a)} Deze rechten vielen onder de categorie der regalia en zij gingen van de Frankische koningen over op hun rechtsopvolgers de keizers van het Heilig Roomse Rijk en de koningen van Frankrijk.

In de „Constitutio de regalibus” van keizer Frederik Barbarossa zijn vermeld: het eigendomsrecht van de heerwegen (*viae publicae*) en van de bevaarbare stromen (*flumina navigabilia*) en het recht om tol te heffen (*vectigalia, quae vulgo dicitur thelonea*).

Op de duur geraakten deze regalen in handen van de, onder de keizer staande, vorsten. De „*constitutio de regalibus*” benadrukte nog, dat de regalen rechtens aan de keizer toekwamen, maar bij het „*statutum in favorem principum*” van 1231 werd officieel bepaald, dat de, onder de keizer staande, vorsten regalen in bezit konden en mochten hebben.

Waarschijnlijk hebben er in de tijd van Karel de Grote buitengewoon veel riviertollen in het Rijk bestaan. In een capitulaire van 805 verbood de keizer het instellen van nieuwe en onbillijke tolleren b.v. daar, waar touwen over een rivier gespannen waren om schuiten over te halen; daar, waar veren of bruggen lagen e.d.

Wilde een riviertol reden van bestaan hebben en behoorlijke inkomsten kunnen afwerpen, dan moest er noodzakelijk – daar, waar geheven werd – een drukke

scheepvaart zijn.

Tollen dienden in het verleden dikwijls als onderpand bij het sluiten van leningen. De inkomsten werden gedurende de tijd van het pandschap niet door de keizerlijke, en bij verdere verpanding noch door de grafelijke noch hertogelijke administratie geïnd en geregistreerd. Het is aannemelijk, dat de Cuykse Maastol via pandschap in Cuykse handen geraakt is. De middeleeuwse vorsten en ook de keizer leefden in weelde. Hun hofhoudingen en oorlogsvoeringen veroorzaakten geldgebrek, dat men via verpandingen trachtte op te lossen. De pandhouder – in ons geval de Heren van Cuyk – exploiteerde mogelijk het pand, de Maastol, voor uitgeleend geld. De eigenaar van het pand, de keizer, behield het recht – om door terugbetaling van de hoofdsom – het pand in te lossen, wanneer hem dit gelegen zou komen. De pandhouder probeerde door hoge tarieven zoveel mogelijk winst te maken. Wij zien dan ook in de tweede helft van de 13e eeuw over de tarieven in Cuyk moeilijkheden ontstaan.

Het geschil dat Jan I van Cuyk had met de burgers van Dordrecht over de tol te Cuyk, wenste hij aan twee zegsmannen voor te leggen. Op 14 juni 1285¹⁴⁾ maakte hij dit besluit kenbaar. Het zou bijna drie maanden in beslag nemen, om de raads- mannen hun werk te laten doen, want in september werden deze nieuwe afspraken vastgelegd, in aanwezigheid van de raadslieden.

Op 9 september 1285¹⁵⁾ besloten dan Jan I van Cuyk en zijn tollenaars – na vele jaren twist met de poorters van Dordrecht, die aan Floris V, graaf van Holland behoorden – hun onderlinge onenigheid over de tol van Cuyk bij te leggen. Tevens wilden zij in dat verdrag vastleggen, welke tol te Cuyk voortaan geheven mocht worden. Vanwege de belangrijkheid van de overeenkomst was graaf Floris V van Holland persoonlijk tegenwoordig, tesamen met de raadslieden „Willem van den Bosche den lombærde ende Willem Willemszoon van Zierickzee onsen baeliu van Zuythollant”. Achtereenvolgens worden nu de toltarieven opgesomd:

„die porteren van Dordrecht zullen te tolne te Kuyck geven van eenen schepe, ist groot, ist cleyn, dat sout gheladen heeft, twee maten zouts, diemen daer heet honich maten, ende drie Coelsche penninghen, of drie Engelsche.

Ende ist dat haring mitten zoute int schip is, soo salmen hem geven twintich haringen; ende waer dat sake dat een schip al haring in hadde, wat haring dattet waer, het soude geven twintich haringen, of drie Coelsche penninghen.

Item welkerhander coren, dat zy op voeren (= stroomopwaarts), des sullen sy gheven twee maten, diemen heet honich maten van den besten coorne dat zy voeren, ende drie deniers Coels, ende ter wtaert niet van den coorne.

Van wijne van den vollen vate neghen Coelsche, ende wat dat minder is van elker aem eenen deniers Coelsch, ende van den voeder wijns een halfve ghelte wijns, ist minder, soo en gheltet niet, ist meere, soo en gheltet niet meer wijns.

Van enen froyeel vyghen eenen Coelschen, van eenen knie houts twee deniers Coelsch,

van eenen karre yzers drie deniers Coelsch,

van houte dat sy in schepen voeren niet,

van eenen vate olys, dat heet een centenaer, enen denier Coelsch,

van eenre ame van Coelschen mede eenen Coelschen penninck,

van eenre daker huysden drie deniers Coelsch,

van enen molensteen neghen penninc Coelsch,

van eenen slijpsteen ses deniers Coelsch,
van eenen quaern steen twee penninc Coelsch.
(Van) een nieu schip, dat farpoyse heet, neghen deniers Coelsch ter eerster vaert, een ledich schip opwaert gaende drie penninc Coelsch,
van elcken bake enen Coelschen,
van enen stoor neghen deniers Coelsch,
van enen vaet yser of staels ses deniers Coelsch,
van enen lagelen, dat heet een hoerbaren, drie deniers Coelsch.”
Alle andere goederen werden voor de Cuykse tol „tollevrij” verklaard, met uitzondering:

„van hondert lindewaets vier deniers cleynre Lovensche,
voort van eenen packeel, dat over thooft beslegghen is mitt maerseriene negen Coelsche, van enen wollen laken ses Lovensche.”

Graaf Floris V zegelde deze oorkonde van zijn leenman Jan I van Cuyk.

Floris trad op als leenheer. Deze leenverhouding was pas enkele jaren oud. In maart 1278 ¹⁶⁾ sloten Floris V en de elect Jan van Nassau, die in 1267 tot bisschop van Utrecht was gekozen (maar het nooit tot de bisschopswijding bracht) een verdrag, waarbij de laatste beloofde zich in zijn bestuur te laten leiden door Gijsbrecht van Amstel en Jan van Cuyk. Dat was de politieke consolidering van de financieel-economische machtspositie van deze heren. Bij dezelfde gelegenheid werd nog bepaald, dat genoemde heren de Hollandse graaf Floris V in alles zouden bijstaan. In feite werden de zaken van het Sticht door Floris V bestuurd. In 1279 nam Floris bepaalde vorderingen van Jan van Cuyk op Jan van Nassau over.

Op 1 oktober 1282 ¹⁷⁾ had Jan I van Cuyk aan Floris zijn versterkt kasteel Tongelaar (niet ver van Cuyk gelegen) met bijbehorende privaatrechtelijke goederen in leen opgedragen. Zodoende kon Floris er zijn soldaten in huisvesten. Floris behield dit slot tot 5 mei 1296 ¹⁸⁾ toen Jan van Cuyk Floris de oorlog verklaarde en de leenbetrekking verbrak. Een dag eerder ¹⁹⁾ had Jan van Cuyk zijn kapelaan Henrik naar graaf Floris gestuurd met de opdracht hem mee te delen, dat deze niet meer op zijn steun hoefde te rekenen.

Eerder spraken wij over de lange twist, die er tussen Dordrecht en Cuyk rond 1280 bestond en waarbij graaf Floris nauw betrokken was. Floris bevoorrechtte Dordrecht al eerder op velerlei manieren. Zo werd 6 juli 1271 ²⁰⁾ Dordrecht vergund een gracht te delven om hun stad te versterken. Op 28 oktober 1277 ²¹⁾ beval hij de rentmeester en de baljuw van Zuid Holland, dat zij „die van der wulwercke (= wolwerkers) van onser porte van Dordrecht helpet na hore hantveste, die si hebben van ons”. Van 14 september 1284 ²²⁾ zijn ons zeven oorkonden bekend, waarin o.m. graaf Floris V de tolvrijheid van Dordrecht bevestigde en uitbreidde. Ook verbood hij de ingezetenen van Dordrecht in Zuid Holland in hun persoon of goederen aan te tasten.

Direkt na de slag van Woeringen (5 juni 1288), is de verhouding met Cuyk goed te noemen, nog op 22 april 1290 ²³⁾ geeft Floris aan de burgers van de stad Grave, waar de heren van Cuyk na verwoesting van hun vesting te Cuyk verbleven, tolvrijheid in zijn land.

Onder borg van Jan, hertog van Brabant beloven de ridders Jan, heer van Cuyk en Henric, zijn oudste zoon, in april 1291 ²⁴⁾, de graaf van Holland te helpen en hem de huizen Ter Horst (bij Rhenen) en Vredelant (= Vreeland) tegen betaling terug te

geven.

In de 13e eeuw voerden Brabant en Gelre een harde handelsstrijd o.a. om de hegemonie over de Maas. De scheidingslijn der invloedssferen van Brabant en Gelre moet midden in het Land van Cuyk gezocht worden. Cuyk zelf had sinds het einde der 12e eeuw leenbanden met Brabant²⁵⁾. Boxmeer was met zijn vesting Mazonburg het noordelijkste steunpunt van Gelre op de westelijke Maasoever. Tegen het einde van de 13e eeuw had Dordrecht niet alleen problemen met het „Brabantse” Cuyk maar ook met het „Gelderse” Boxmeer, namelijk met Jan de Boc van Mere, die een vesting²⁶⁾ aan de oevers van de Maas had. Floris V had zijn bondgenoot Jan I van Brabant verzocht een strafexpeditie of „herevard op ten Boeck van Mere” te ondernemen. In 1284/85²⁷⁾ ging deze via de Maas in Zeeuwse koggen naar Boxmeer, alwaar de vesting werd verwoest. Jan van Heelu zegt in zijn Rijmkroniek, dat de vesting een sterke verzetshaard was tegen de hertog van Brabant. Jan de Boc van Mere was immers een trouw aanhanger en raadsman van Gelre. Vervolgens breidde de strijd zich uit naar zuidelijker gebieden. Over de „eigenheit van Rode (= Venray), dat des greven van Gelren is” en het land van Kessel werd op 31 oktober 1286²⁸⁾ nog een aparte vredesovereenkomst gesloten tussen Cuyk (Brabant) en Gelre.

Alvorens nader in te gaan op de verdere ontwikkelingen van de Cuykse Maastol, willen wij eerst enkele leenverhoudingen van Cuyk bezien.

Tegenover de aartsbisschop van Keulen, Sigfried van Runkel (aan de Lahn) en Westenburg legt Jan I van Cuyk, omstreeks 1290, eveneens een leenverklaring af. Hij doet dit dus kortstondig na de slag van Woeringen, waarin zijn andere leenheer Jan, hertog van Brabant als overwinnaar te voorschijn was gekomen. In de leenverklaring aan de aartsbisschop van 7 september 1289²⁹⁾ – die wij vinden in het stadsarchief van Keulen – verklaarde Jan van Cuyk, dat zijn voorouders sinds onheugelijke tijden leenmannen van de Keulse kerk geweest waren en hij die leened ook wilde nakomen. Hij zou dan de vijandelijke handelingen tegen de aartsbisschop staken, maar dan moest wel de inbeslagname van wijn, die in de burcht Keizersweert lag, beëindigd worden.

Het geslacht der heren van Cuyk moet wel heel oude banden met het aartsbisdom Keulen gehad hebben.

Buiten de oudere leenbanden met de Keulse kerk, vinden wij in het begin van de 11e eeuw een leenband van Cuyk met de Utrechtse kerk. Op 2 januari 1021³⁰⁾ verklaarde Adelbold, bisschop van Utrecht, welke goederen de zeven grote leenmannen van de Utrechtse kerk van het Sticht in leen hielden.

Ingevolge de door hen afgelegde leened, rust mede op het geslacht van „Kuke” de verplichting aan ’s bisschops generale synode deel te nemen. De goederen – die Cuyk van de Utrechtse kerk in leen verkreeg – waren o.m. grote stukken land, bossen, weilanden en rechtspraak in verschillende plaatsen in het Utrechtse diocees. De graaf van Gelre werd opperjagermeester en de graaf van Cuyk schenker van de bisschop genoemd.

In dit verband moeten wij opmerken, dat vanaf de 14e eeuw goederen in de Stichtse leenprotocollen voorkomen, gelegen te Beers (N. Br). Het betreft voornamelijk land en bossen „mit alle horen toebehoren, welke erve ende lande al gelegen zijn tot Beerse in de kerspell in den lande van Kuyck”.³¹⁾

Keren wij nu opnieuw terug naar Godfried van Cuyk, die in 1130³²⁾ voorkomt in de oorkonden van de Norbertijner abdij Steinfeld, gelegen in de Eifel. Godfried trok zich hier terug en stierf er³³⁾. Godfried van Cuyk, zoon van Henric en Alverade, komt van 1128 tot 1134³⁴⁾ voor als proost van Xanten. In 1128 kwam de aartsbisschop van Maagdenburg – Norbert van Gennep – de herbouwde dom van Xanten wijden namens de aartsbisschop van Keulen. Norbert van Gennep en Godfried van Cuyk, twee voornamen uit onze streek, moeten elkaar dus goed gekend hebben. In 1130³⁵⁾ heeft Godfried van Cuyk de abdij Camp bevrijd van tienden op de nieuwe ontginningen van het klooster. Deze nieuwe ontginningen werden vaak door lekebroeders van de abdij gedreven.³⁶⁾ Wij vragen ons af, of de goederen van abdij Camp, waarbij op 8 januari 1152³⁷⁾ ook een hoeve met toebehoren in Mullem bij Vortum (gem. Vierlingsbeek) genoemd en tiendvrij gemaakt werd, afkomstig zijn van Godfried van Cuyk, proost van Xanten? Een pauselijke perkamenten oorkonde met groot loden zegel berust hiervan in de Bibliothèque Nationale te Parijs.

Paus Nicolaas IV schreef in januari 1290³⁸⁾ aan de aartsbisschop van Keulen, dat hij onder meer vernomen had, dat vele leenmannen van de Keulse kerk zich met de burgers van Keulen en de hertog van Brabant tegen de aartsbisschop verbonden hadden in de slag van Woeringen en verschillende Keulse vestingen verwoest of ingenomen hadden.

Onder deze Keulse leenmannen werden met name genoemd: Johan I van Cuyk en Johan van Reifferscheid. Deze laatste familie had vele lenen, gelegen op de oostelijke oever van de Maas o.a. in Heynen en in de omstreken van Gogh.

Bij de leenverheffingen in de latere Kleefse-, Gelderse-, Boxmeerse- en Cuykse leenregisters worden zij „Reifferscheidse lenen” genoemd. Men zou dus mogen konkluderen, dat de aartsbisschop van Keulen de opperleenheer over deze goederen was.

Jan I van Cuyk, had omstreeks 1300 niet alleen een strijdmacht te land, maar ook te water (= de Maas). Op Palmzondag 1288³⁹⁾ gaf hij te kennen, dat hij met nog twee collega's: Henric, heer van der Leck en Willem, heer van Horn met elk twintig mannen borg wou staan voor Herman van Woerden en „dienen den grave van Holland ofte sine nacomelinghe . . . elc op sines cost te parde of te scepe na des graven wille”. Cuyk had ook vele bezittingen in Zuid-Holland; 1296⁴⁰⁾ voor 1 april verkocht Jan van Cuyk aan Henrike Diederic zoon van Alkemade het leengoed „Rinsaterwoude, Leydenmuiden ende de tiende van Rynsaterwoude ende van Leydenmuiden ende scot van Rynsaterswoude ende van Leimuiden en die mere van Rynsaterswoude ende die gifte der kerken van Rynsaterswoude ende van Leydenmuiden ende van Warmondé ende al die eyghen lude die mine waren ende der tiende van Katendrecht”.

Ongetwijfeld moeten wij het terugtrekken van Cuyk uit het Hollandse Rijnland zien als voorspel op het totaal verbreken der banden van Cuyk met Holland. Dit geschiedde dan in mei 1296.

In het voorjaar van 1295 tekenden deze wijzigingen zich reeds af. Een intensief verkeer van Cuyk met Engeland ontwikkelde zich, voornamelijk met het Engelse koningshuis, dat van 1293/99 in oorlog was met Frankrijk.⁴¹⁾ In deze strijd werd Floris V van Holland plotseling leenman van de Franse koning. Deze politieke

ommezwaai van Engeland naar Frankrijk wekte de woede op van de Engelse koning Edward tegen Floris V.

Alle handel op Floris' landen werd op 24 januari 1296 ⁴²⁾ door hem verboden. De Engelse wolstapel, die in 1294 nog van Brugge naar Dordrecht was verplaatst, werd wederom van Dordrecht naar Mechelen verlegd. Ook heeft Edward van stonde aan aandeel gehad aan de geheimen van een complot, dat in januari 1296 tegen Floris werd gesmeed. Floris' leenmannen, waaronder de heren van Amstel en Woerden, en verder Jan van Cuyk, Jan van Heusden en Gerard van Velzen beraamden een plan. Door bemiddeling van Jan van Cuyk werd de goedkeuring hiervoor van de Engelse gezanten in Kamerijk, van de hertog van Brabant en de graaf van Vlaanderen verkregen. Dit plan was Floris gevangen te nemen en naar Engeland over te brengen. Tenslotte werd Floris op 27 juni 1296 ⁴³⁾ door Gerard van Velzen neergestoken. De Engelse koning Edward I (1272-1307) ⁴⁴⁾, zoon van koning Henry III Eleanora van Provence, deed erg veel voor de handel. Eén van zijn relaties en tevens leenman werd ook Jan, heer van Cuyk (John, lord of Cuk). Kennelijk verbleef hij eind april 1295 aan het hof van de Engelse koning. Minstens vijfmaal wordt hij vernoemd in oorkonden van 23 tot en met 28 april 1295. In een opdracht aan de schouten van Newcastle van 23 april wordt bevolen de onlangs door hen aangehouden twee schepen met goederen en koopwaren – waarschijnlijk wapentuig – aan de bezitters terug te geven. Jan, lord of Cuk, had koning Edward verzekerd, dat deze scheepsladingen niet binnen het machtsbereik van de Franse koning zouden vallen of via andere aldaar terecht zouden komen, tenzij zij er behoorlijk voor betaalden en de gebruikelijke tol voldeden. ⁴⁵⁾ De schepen kwamen van uit Dormund.

Een soortgelijke order ontvingen de schouten van Scarborough op dezelfde dag. ⁴⁶⁾ Ook hier betrof het een in beslag genomen schip uit Riga en wel van Henric Rekelingthusen. De vrijlating van dit schip geschiedde op verzoek van Jan, heer van Cuyk. De dag daarop volgend, verkreeg Jan van Cuyk een jaargeld toegezegd van 200 £ zwarte tornooys, welk bedrag Edward in pons sterling zou voldoen. ⁴⁷⁾ Waarschijnlijk werd hiermee ook het leenmanschap van Cuyk „gekocht”. John, lord of Cuck, maakte op 26 april 1295 ⁴⁸⁾ bekend, dat hij de Engelse koning leenhulde en trouw gezworen had. Een van zijn eerste taken werd het bemiddelen in de strijd tussen Floris V en Guido, graaf van Vlaanderen. Deze bemiddeling zal op eerder aandringen van Floris plaats gevonden hebben. De Engelse koning had een groot vertrouwen in Jan van Cuyk, temeer daar Jan ook vazal was van Holland én Vlaanderen en min of meer als onpartijdig mocht worden beschouwd. ⁴⁹⁾

Gaan wij nu terug naar de tol van Cuyk.

Er staat in de rekeningen, betreffende het graafschap Gelre van de jaren 1294/95 ⁵⁰⁾ over de pacht van Kessel en Rode (= Venray) vermeld een afdracht van elf malder rogge aan het tolhuis van Cuyk.

Wij zijn wat uitvoeriger ingegaan over de Cuykse tol in de 13e eeuw. Wij willen niet besluiten, alvorens nog enkele latere gegevens te vermelden.

Een akte van 4 maart 1325 ⁵¹⁾ vermeldt, dat heer Otto van Cuyk door de Rooms Koning Lodewijk IV beleend wordt met de tol in het land van Cuyk. Op 27 maart 1364 verklaart Diederik van Horne, als mombler van Jan V van Cuyk, dat binnen de stad Grave woonachtige poorters met hun eigen goederen tolvrij zullen zijn in het Land van Cuyk, te land en te water (Maas). Dit privilege wordt 30 september 1382

door heer Wenemar van Cuyk bekrachtigd en bijna twaalf jaar later nog eens door Johanna van Cuyk.

Omstreeks 1525 is op bevel van heer Karel II de Cuykse Maastol te Cuyk overgebracht naar Grave, waar een andere episode aanvangt.

Venray, 12 november 1975

M.P.J. VAN DEN BRAND

Bronnen en literatuur.

- 1) Konrad Miller: „Die Peutingersche Tafel”, Stuttgart 1962.
- 2) Mr. H. Hardenberg: „Bijdragen tot de geschiedenis van Limburg in den Romeinschen tijd”. De Maasgouw juli 1944 t/m oct. 1945, pag. 40 e.v.
- 3) Maurits Gysseling: „Toponymisch Woordenboek”. Tongeren 1960, Deel I pag. 580, 581.
- 4) Handelingen Prov. Genootschap in Noord-Brabant 1937-1940 Pag. 40-46.
- 5) J.E. Bogaers: „Enige opmerkingen over het Nederlandse gedeelte van de limes van Germania Inferior”. ROB-berichten, Jaarg. 17-1967 pag. 99 e.v.
- 6) Op grond van te Cuyk gevonden munten, moet men aannemen, dat het stenen castellum dateert uit de tijd van keizer Valentinianus I (364-375 na Chr.) en keizer Valens (364-378 na Chr.).
- 7) Dr. W.A. van Es: „De Romeinen in Nederland”. Bussum 1973, pag. 99 e.v.
- 8) Mr. H. Hardenberg: „De Romeinse tijd” Heerlen 1967 pag. 129.
- 8a) T. Klaversma: „Strijd om de Kempen”. Brabants Heem Jaarg. XXV, nr. 3 pag. 57, 58.
– M. le Baron Jules de St. Genois „Inventaire des Chartes des comtes de Flandre”.
nr. 406 en 407: 6 mei 1286.
– a.w. 10, oork. 1103
– Mr. K.J.Th. Janssen de Limpens: „Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond”.
Utrecht 1965 pag. 174, 175 over „eennen hoofftvonniss gewesen anno 1218 ontrent Crispini” en
„dat vaghtgedinghe” (= voogdgeding) te Venray.
- 9) H.D.J. van Schevichaven: „De Rijkstol te Nijmegen”. Bedragen en Mededeelingen Gelre, Deel VIII Arnhem 1905, pag. 1-64.
- 10) Mr. L.A.J.W. Baron Sloet: „Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutphen”, 's-Gravenhage 1872 Oork. 12.
- 11) Jos. Halkin et C.G. Roland: „Recueil des chartes de l'abbaye de Stavelot-Malmedy”. Bruxelles 1909 Ch. 26 alwaar: . . . theloneum de eorum navibus que per Renum et per Mosam flumina . . .
- 12) aangehaald werk = a.w. 10, oork. 102.
- 13) Mr. Pieter Bondam: „Charterboek der hertogen van Gelderland en Graaven van Zutphen”. II Afdeling, Utrecht 1783, oork. 13a en 13.
- 13a) H.B.M. Essink: „Een onderzoek naar absolute rechten van de heren van Cuyk”. Grave 1967, pag. 57 e.v.
- 14) a.w. 10, oork. 552.
- 15) Mr. L.Ph. C. van den Bergh: „Oorkondenboek van Holland en Zeeland”. Amsterdam/Den Haag 1873 IIe deel, oork. 564.
- 16) Prof. Dr. F.W.N. Hugenholtz: „Floris V”. Fibula Bussum 1966. pag. 61 e.v. en pag. 117 e.v.
- 17) a.w. 15, oork. 464.
- 18) H. Essink en F. van Wagenberg: „Tongelaar – van domeingoed der heren van Cuyk naar particulier bezit der Belgische edellieden” Grave/Vlijmen 1968.
In hetzelfde jaar wist Floris V ook de Friezen onder de duim te krijgen o.m. met steun-contingenten van graaf Reinalt van Gelre. Zie ook a.w. 16, pag. 56 e.v.
- 19) a.w. 15, oork. 945
- 20) a.w. 15, oork. 217
- 21) a.w. 15, oork. 348
- 22) a.w. 15, oork. 518 t/m 524
- 23) a.w. 15, oork. 701
- 24) a.w. 15, oork. 769, 770

- 25) Dr. C.R. Hermans: „Verzameling van Charters en Geschiedkundige Bescheiden betreffende het land van Ravestein”. Uitgegeven door het Prov. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch 1848, 1e gedeelte, oork. 5 van 1191.
- 26) Th. W.J. Driessen en M.P.J. van den Brand: „Boc van Mere (Boxmeer) vóór 1300”. De Maasgouw 1971.
- 27) Archief Dordrecht: Archief 1200-1572. „Oudste Dordtse stadsrekeningen 1284/1285”. Inv. nr. 420
- 28) Is. An. Nijhoff: „Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland”. Arnhem 1830 Deel I, oork. 3.
- 29) R. Knipping: „Die Regesten der Erzbischöfe von Köln in Mittelalter”. Bonn 1913 III Band/II Heft nr. 3235.
- 30) Mr. G.J. Kuile: „Oorkondenboek van Overijssel”. Zwolle 1963, regest 25 én a.w. 13, oork. 68.
- 31) Dr. A. Johanna Maris: „Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak- De Nederstichtse leenacten (1394-1581) -”. 's-Gravenhage 1956 pag. 34 e.v.
- 32) a.w. 29 Deel II, Bonn 1901, nr. 253: Godefridus prepositus de Sanctis = Godfried, proost van Xanten.
- 33) Friedr. Wilh. Oediger: „Das älteste Totenbuch des Stiftes Xanten”. Kevelaar 1958. alsmede a.w. 10, oork. 250
- 34) Peter Weiler: „Urkundenbuch des Stiftes Xanten”. Bonn 1935, Urk. 16, 18 t/m. 20. alsook a.w. 10, oork. 267.
- 35) a.w. 34, Urk. 18.
- 36) Fr. W. Oediger: „Das Bistum Köln von den Anfängen bis Ende des 12. Jahrhunderts”. Köln 1972, pag. 358.
- 37) Bibliothèque Nationale, Paris: Fonds latin 9270° nr. 9.
- 38) a.w. 29, Regest 3262.
- 39) a.w. 15, oork. 632.
- 40) a.w. 15, oork. 935.
- 41) Jacques Bainville: „Histoire de France”. Mesnil 1937, 278e édition, pag. 76 e.v.
- 42) a.w. 16, pag. 92 e.v.
- 43) idem.
- 44) Par. M. Pérennès: „Dictionnaire historique”. Paris 1834 pag. 465.
 én
 Doris Mary Stenton: „English Society in the Early Middle Ages”. Reading (London) 1954, pag. 98 e.v.
- 45) „Calendar of the Close Rolls”, Edward I (1288-1296), London 1904 pag. 411.
- 46) a.w. 45.
- 47) Pierre Chaplais: „Treaty Rolls”. Vol. I (1234-1325) London 1955 nr. 401.
 (Foedera: R.I. II 820; 0 II 677; HI III 45)
- 48) Thomas Duffus Hardy: „Rymer's Foedera”. London 1869. Vol. I. (1066-1377), pag. 118.
- 49) a.w. 47 nr. 258.
- 50) Dr. L.S. Meihuizen: „De rekening betreffende het graafschap Gelre 1294/1295”. Arnhem 1953 pag. 25.
- 51) a.w. 13a, pag. 57, 58.